

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2025.102.9>

УДК 81'38

«СВІТАЛИ НОЧІ, ВЕЧОРИЛИ ДНІ» (КОНТРАСТИВИ В МОВОТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО)

БОБУХ
Надія Миколаївна,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української, іноземних мов та перекладу,
Полтавський університет економіки і торгівлі;
вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36003;
e-mail: bobukh2017@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7879-8639

Nadiia
BOBUKH,

Professor, Dr. Sci. (Philol.), Head of the Department of Ukrainian, Foreign Languages and Translation,
Poltava University of Economics and Trade;
3 Ivana Banka St., Poltava 36003, Ukraine;
e-mail: bobukh2017@gmail.com

У статті досліджено семантично протиставлювані лексеми, зафіксовані в поетичному словнику Ліни Костенко. Схарактеризовано репрезентативні опозиції, складники яких співвідносні з часовими поняттями. Проаналізовано продуктивні в мовотворчості поетеси аксіологічно марковані номени людських почуттів та оксиморонні синтагми, уґрунтовані на використанні емотивно-оцінних лексем, які номінують полярні почуття, емоції, душевний стан ліричного героя. Відзначено, що на лексичних опозиціях часто побудовані цілі поетичні уривки, в яких часткові протиставлення є засобом створення цілісного контрастного образу. Схарактеризовано знакові для ідіостилю Л. Костенко синтаксично-стилістичні засоби підсилення експресивності мовного контрасту (парцеляція, поєднання протилежностей, протиставлення протилежностей, заперечення протилежностей, отождошення зображуваних контрастних явищ). Звернено увагу на вживання подвійних протиставлень у заголовках та початкових рядках поезій.

Ключові слова: антитеза, емотивні антонімічні лексеми, ідіолект, індивідуально-авторська метафора, опозиція, оксиморонна синтагма, темпоральні відношення.

Мовотворчість видатної поетеси сучасності, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Ліни Костенко неухильно залишається одним із центральних об'єктів лінгвістичного вивчення [Тарнашинська 2005; Єрмоленко 2007, 2009; Сюта 2020; Старченко 2018; Крайняк, Дуда 2020; Висоцька 2020; Стефурак 2021 та ін.]. При цьому дослідники одноставні в оцінках її постаті як «творця принципово українськоцентричної літератури, <...> літературної мови в її новому естетичному та соціокультурному вимірі. Тому таким активним і природним є пульсування численних її образів, метафор, висловлень у живій мові наших сучасників» [Сюта 2020: 88].

Мета пропонованої статті – проаналізувати антонімічні лексеми в поетичному словнику Ліни Костенко.

Методологічно важливою для нашого дослідження є думка Р.І. Стефурак про те, що лексичні опозиції виконують провідну роль в архітектоніці поетичного тексту: не тільки оприявнюють індивідуально-авторську картину світу, а й становлять основу тропеїчних ліній (метафори, порівняння, епітети) тексту та стилістичних фігур (антитези, оксиморону) [Стефурак 2021: 62].

У поетичних творах Ліни Костенко фіксуємо значну кількість опозицій, семантично протиставлювані складники яких співвідносні з часовими поняттями: *день – ніч, вдень – вночі, вчора – завтра, вчора – сьогодні, сьогодні – завтра, вчорашній – завтрашній, вчорашній – сьогоднішній, сьогоднішній – завтрашній, минулий – майбутній, минулий – теперішній, теперішній – майбутній, весною – восени, мить – вічність, до – після* та ін.: *Відмикаю світанок скрипковим ключем. / Чорна ніч інкрустована ніжністю. / Горизонт піднімає багряним плечем / день – / як нотну сторінку вічності* (Костенко: 80); *Мащину повело, і ми згубили шлях. / Усі мої ліси удень такі привітні, схрестилися вночі із небом на шаблях* (Костенко: 290); *Люблю чернігівську дорогу – / весною, влітку, восени. / Там досі моляться Стрибогу / високі в сонці ясени* (Костенко: 302); *Шматок землі, / ти звешися Україною. / Ти був до нас. Ти будеш після нас* (Костенко: 211).

Загальновизнано, що наскрізним для текстів Ліни Костенко є слово-поняття *час*. Зокрема, С.Я. Єрмоленко наголошує на

тому, що в мовній свідомості поетеси «тісно переплітається час як вимір особистого, інтимного, і час як осмислення глобальних загальнолюдських тем» [Єрмоленко 2009: 192]: *Розкажу тобі думку таємну, / дивний здогад мене обнік: / я залишуся в серці твоєму / на сьогодні, на завтра, навек* (Костенко: 26); *Це звір огидної породи, / Лох-Несс холодної Неви. / Куди ж ви дивитесь, народи?! / Сьогодні ми, а завтра – ви* (Костенко: 248). Ці рядки особливо актуальні сьогодні, коли українці чинять тривалий героїчний спротив російському агресору.

Образ часу втілений і в лексемах *мить* і *вічність*, протиставлених за ознакою тривалості: *Маю день, маю мить, / маю вічність собі на остачу. / Мала щастя своє, проміняла його на біду* (Костенко: 62); *Але нам, чий термін наче міна, / що під кожним рветься і гримить, – / Сіракузи, Етна, Таорміна, / подаруйте Вічність хоч на мить* (Костенко: 366). Таке емоційне сприйняття не випадкове, бо до людських почуттів додається ще й філософське розуміння часу [Єрмоленко 2007: 415].

У поезії Ліни Костенко відбувається оказіональне розширення дієслівної сполучуваності зі складниками темпоральної опозиції *день – ніч*: *Світали ночі, вечоріли дні. / Не раз хитнула доля терезами. / Слова як сонце сходили в мені. / Несказане лишилось несказаним* (Костенко: 8).

Виразниками темпоральних відношень у мовотворчості поетеси виступають також адвербіальні контрастиви *вже – ще*. Ці антонімічні лексеми «стають важливими часовими знаками, віхами, які позначають, що *вже* минула якась подія, або вона *ще* дає про себе знати» [Єрмоленко 2007: 420]. Пор.: *Ще назва є, а річки вже немає. / Усохли верби, вижовкли рови...* (Костенко: 187); *Ще кожен пальчик сам собі Бетховен. / Ще все на світі гарне і моє. / І світить сонце оком загадковим. / Ще слів нема. Поезія вже є* (Костенко: 293).

Продуктивними, за нашими спостереженнями, є емотивні антонімічні лексеми *любов – ненависть; радість – сум, туга; щастя – біда; веселий – сумний; сміятися – плакати, ридати; щасливий – нещасний* та ін., які вербалізують полярні почуття, емоції, душевний стан ліричного героя: *Напитись голосу твого, / того закоханого струму, / тісі радості і суму, / чаклунства дивного того* (Костенко: 7); *Летить Нептун, і я з*

ним налітаюсь. / Не бійтись, зорі, я не розіб'юсь. / Я теж тут причепилась і катаюсь. / Страждаю, мислю, **плачу і сміюсь** (Костенко: 387); Таким лишишся. А я піду у зливи. / Молитись пням... Такі тотальні пні... / Я не люблю **нещасних. Я щаслива.** / Моя свобода завжди при мені (Костенко: 10). Остання ілюстрація засвідчує гармонійне поєднання мотивів зворушливої ніжності жінки й сили духу справжнього борця. На думку поетеси, і фізична, і моральна свобода – це іманентна моральна потреба людини.

Почуття, душевний стан персонажів репрезентують не лише емотиви, а й контрастні лексеми, які належать до інших тематичних груп: *Коли я йшов, Марусю, у повстання, / Я твердо знав, що ти уже моя, / що це любов і **перша**, і **остання**, / що не знесе ніяка течія / мене убік* (Костенко а: 64); *Стогне завія до рання, / зламавши об ліс крило... / Ти – моє **перше** кохання. / **Останнє** уже було* (Костенко б: 93).

Показовою для мовотворчості Ліни Костенко є реалізація екзистенційних протиставлень *життя – смерть, живий – мертвий, жити – умирати*, пор.: ***Життя** – це пастка і **життя** – це пуста. / Це сон про себе і нема коли. / А, може, й **смерть** – це теж лише відпустка / у кілька втілень тої ж кабали* (Костенко: 322); *А це уже віки. Ніхто уже й не зна, / в туманностях душі чи, може, Андромеди – / приходжу до **живих**, і згадую про **мертвих*** (Костенко: 370); *А я дивлюсь: чужа мені людина. / Розійдемося, чи стрінемося коли? – / Хотіла **жити**, а **життя** не вишло. / Хотіла **вмерти** – люди не дали* (Костенко а: 99).

На лексичних опозиціях нерідко побудовані цілі поетичні уривки, у яких часткові протиставлення передають цілісний контрастний образ: *Час – не **хвилини**, час – **віки і вічність**. / А **день**, і **ніч**, і **звечора до рання** – / це тільки віхи цього проминання* (Костенко: 88); *Стоїть у ружах золота колиска. / **Блакитні** вії хата підніма. / **Світ** незбагненний **здалеку** і **зблизька**. / Початок є. А слова ще **нема*** (Костенко: 293); ***І день, і ніч, і мить, і вічність, / і тиша, і дев'ятий вал** – / твоїх очей **магічна ніжність** / і губ **розплавлений метал*** (Костенко: 36). В останньому поетичному контексті за допомогою полісиндетону підкреслено кожен компонент антонімічної пари, увиразнено вербалізацію почуттів ліричного героя.

Поетеса особливо чутлива до виражальних можливостей контекстуальних антонімів: *свобода – кабала, зойк – мовчання, гроза – тиша, святість – свинство, святе – ганебне, живу – гину, почався – урветься* та ін. Такі контрасти ґрунтовані на наявності в семантичній структурі складників опозиції спільних сем. Наприклад, експресивність протиставлень у контекстах ... *ще поки можу думати востаннє / ще поки можу але вже не можу / настала черга й на мою зорю / чи біля тебе **душу відморозжу** / чи біля тебе **полум'ям згорю*** (Костенко: 6); *Ваші **теплі** долоні і мої **відморожені** руки... / Як вуста відірву від такої сумної руки?* (Костенко: 167) визначає сема 'температура', що є змістотвірною для контекстуальних антонімів *відморозжу – згорю, теплі – відморожені*.

На внутрішньотекстовому семантичному протиставленні побудовані також численні метафоричні синтагми Ліни Костенко: *Шаліє любові тропічна злива – / **землі і неба шалений шлюб*** (Костенко: 56); *Син білявого дня і чорнявої ночі, / вечір-мулат підійшов до порога* (Костенко: 182); *Тріпочуть чорно-сині мотилі, – / так ніби **казка / розплющить очі і заплющить, / розплющить і заплющить...*** (Костенко б: 214).

Своєрідним джерелом експресії є поєднання в межах одного поетичного контексту прямих і переносних значень антонімічних полісемів. Такий прийом посилює конкретно-чуттєву достовірність описів ліричних ситуацій: *Був правий суд. І вирок оголошено. / Усе як слід. За що себе вкорить? / ...**Мовчить** Полтава, наче приголомшена. / Перехотілось людям **говорить*** (Костенко а: 30); *Як не **кричи**, як браму не виламуй, – / угода є, то впустять. Та коли? / ...Вали високі. Що там за валами? / Глухі ворота. І **мовчать** вали* (Костенко а: 139).

Характерною ознакою ідіостилю Ліни Костенко є широке вживання оксиморонних синтагм як засобу індивідуалізації художньої оповіді. Показові з цього погляду оксиморонні описи психоемоційного стану ліричного героя: *Тепер пора прощатися нам. Будень. / На білих вікнах змерзли міражі. / І як ми будем, як тепер ми будем?! / **такі вже рідні і такі чужі*** (Костенко: 28); *Прощай, прощай, **чужа мені людино!** / **Ще не було ріднішого, як ти*** (Костенко: 47); *Мої **кохані, милі вороги!** / Я мушу вам **освідчитись в симпатії*** (Костенко: 199).

Щодо описів психоемоційних станів ліричного персонажа відзначаємо також продуктивність субстантивних оксиморонів, у семантиці яких домінують несумісні контрарні семи, що водночас взаємно виключають і передбачають одна одну: *печальна втіха, світлий біль, терпкий усміх* – *Воно як маши серце не з льоду, / розп'яття – доля кожної людини. / Та є печальна втіха, далєбі: / комусь на світі гірше, як тобі* (Костенко а: 100); – *Бо ти такий вже, чоловіче, зроду, / все б тільки очі й витріщав на вроду, – / сказала жінка з усміхом терпким. – / Знімати шапку?! Себто перед ким?* (Костенко а: 93–94).

Любов до рідної природи передає оксиморон мовчанням *говорю*. Використовуючи семантично несумісні лексеми, пов'язані з процесом мовлення, поетеса звертається до лісів як до живих істот: *Чому ліси чекають мене знову, / на щит піднявши сонце і зорю. / Я їх люблю. Я знаю їхню мову. / Я з ними теж мовчанням говорю* (Костенко: 284).

Зафіксовані численні оксиморонні синтагми з поетизмом *тиша* (*гукала тиша, тиша грозова, рокоче тиша, чую тишу*) передають стан душі ліричної героїні через несподівану семантико-синтаксичну сполучуваність: *Життя йшло, минуло той перон. / Гукала тиша рупором вокзальним. / Багато слів написано пером. / Несказане лишилось несказаним* (Костенко: 8); *Не говори печальними очима / те, що бояться вимовить слова. / Так виникає ніжність самочинна. / Так виникає тиша грозова* (Костенко: 11).

Афористичне звучання мають у поезії Ліни Костенко оксиморонні синтагми зі структурою речення, які увиразнюють суперечливу сутність описуваних явищ: *А ця тюрма – оце і є свобода* (Костенко а: 38); *Найтяжча кара звалася життям* (Костенко а: 76); *Ми є тому, що нас не може бути* (Костенко: 121) або підкреслюють іронічну оцінку зображуваного: *Оце і є той випадок єдиний, / коли найбільша мужність – утекти* (Костенко: 47).

Із-поміж авторських синтаксично-стилістичних конструкцій, що увиразнюють експресивність внутрішньотекстового контрасту, виокремлюємо:

– парцеляцію, яка сприяє максимальній актуалізації кожного компонента опозиції: *Де небо? Де земля? І як підняти*

крила? / *Фанерні журавлі... Фанерні журавлі* (Костенко б: 35);
А в сірі будні / буду бити, як в бубни. / Дуже мені легко.
Дуже мені трудно (Костенко: 80); *Старесенька, іде по тій до-*
розі. / Як завжди. Як недавно. Як давно (Костенко: 96);

– поєднання протилежностей: *І в епіцентрі логіки і стресу, /*
де все змішалось – рідне і чуже, / цінює розум вигуки прогресу,
/ душа скарби прадавні стереже (Костенко: 262); *Лише борись,*
а щастя не втече. / Не схаменився – пів життя позаду. /
І день, і ніч, і тисячі ночей... / Спасибі вам за цю Шехерезаду
 (Костенко: 325);

– протиставлення протилежностей: *Що він [Гриць] ходив до*
тої чарівниці, / панове суд, то істина не є. / Вона у нього розум
відіймила, / але було це не тепер, колись (Костенко а: 14);
Я знаю все. Я не скажу нікому, / що ми давно не вороги, а друзі
 (Костенко б: 261);

– заперечення протилежностей: *Крилаті з нього вродяться*
плоди, / і з тих плодів посіютьса сади. / І вже йому ні слава, ні
хула / не зможе вік надборкати крила (Костенко: 96);

– ототожнення зображуваних контрастних явищ: *І все на*
світі треба пережити. / І кожен фініш – це, по суті, старт. /
І наперед не треба ворожити, / і за минулим плакати не варт
 (Костенко: 242).

Антитези в поетичній мові Ліни Костенко – це стилістичні засоби:

– створення контрастних характеристик персонажів: *Моя*
любов чолом сягала неба, / а Гриць ходив ногами по землі. / Бід-
несенький, намучився зі мною. / Веселий був, а я була сумною
 (Костенко а: 44); *Наш батько – з тих, що умирали перші. / А*
Гриць Бобренко – з тих, що хочуть жити (Костенко а: 46);

– передавання полярних емоцій: *А що поробиш, хай воно*
згорить, / сміятись краще все-таки, ніж плакати (Костенко: 222);
Прив'язали баклагу йому до сідла. / Недалеко, лише до воріт
провела. / Ну, бо хто ж я йому, ні сестра, ні жона. /
Засміюся при всіх, а заплачу одна (Костенко а: 54);

– підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ
 об'єктивної дійсності: *Біля білої вежі / чорне дерево. Спи. / Ми*
самотні в безмежжі. Хай нам сняться степи (Костенко: 380);

– репрезентації полярних темпоральних і локативних відношень: *За твій світанок, і за твій зеніт, / і за мої обпечені зеніти. / За те, що завтра хоче зеленіть, / за те, що вчора встигло оддзвеніти* (Костенко: 278); *А дзвони б'ють, а дзвони калатають! / Здається, землю й небо розхитають. / І тут, і там, і десь аж на горі / далекі дзвони б'ють в монастирі* (Костенко а: 38);

– опису протиставлюваних дій: *Закінчив польку, починай гопак! / грай, Марку, грай, бо дуже граєш гарно!* (Костенко: 222);

– увиразнення іронічного, саркастичного ставлення до зображуваних фактів та персонажів: *І тільки мова чужа у власному домі. / І шовінізму кігті підсвідомі* (Костенко: 209).

Поетеса вживає семантично протиставлювані лексеми і в заголовках та початкових рядках поетичних творів: «*Колись були Орфеї, а тепер корифеї*», «*Чорні верби над ставом. Білий вечір води*» та ін. Зокрема, показовим є вживання подвійних протиставлень: «*І день, і ніч, і мить, і вічність...*», «*Ще назва є, а річки вже немає*», «*Син білявого дня і чорнявої ночі...*». Така контрастна семантика ключових лексем створює полярну характеристику образів, предметів, явищ.

Отже, у мовотворчості Ліни Костенко широко представлені мовні контрасти, які є однією з форм художнього відображення дійсності, що сприяє відтворенню суперечливої сутності буття та внутрішнього світу персонажа.

Висоцька З.І. «Моя любове, я перед тобою...» (словесний образ любові у поезії Ліни Костенко). *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 101–113. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.8>

Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд. Київ, 2007. С. 404–422.

Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ, 2009. С. 187–200.

Крайняк Л.К., Дуда О.І. Біблійні алюзії в поетичній творчості Ліни Костенко. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Т. 2. С. 172–176. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.32>

Старченко Я.С. Семантичні варіації концепту *щастя-доля* у Ліни Костенко. *Лінгвістика*. 2018. № 1(38). С. 140–154.

Стефурак Р.І. Лексико-семантичний контраст – конститутивний елемент поетичного тексту Богдана Томенчука. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32(71). № 2. Ч. 1. С. 62–65. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.2-1/11>

Сюта Г. М. Елітарність і загальносприйнятність поетичної мови Ліни Костенко. *Культура слова*. 2020. Вип. 92. С. 87 – 100. <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.7>

Тарнашинська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду. *Слово і час*. 2005. № 6. С. 42–52.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Костенко – Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ, 2024.

Костенко *a* – Костенко Л.В. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах. Київ, 1990.

Костенко *б* – Костенко Л.В. Річка Геракліта. Київ: Либідь, 2011.

REFERENCES

Krainiak, L.K., Duda, O.I. (2020). Biblical allusions in the poetic work of Lina Kostenko. *Transcarpathian Philological Studies*, 14, 2, 172–176 (in Ukr.). <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.32>

Siuta, H.M. (2020). Elitism and general acceptability of Lina Kostenko's poetic language. *Culture of the Word*, 92, 87–100 (in Ukr.). <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.7>

Starchenko, Ya.S. (2018). Semantic variations of the concept of *happiness-fate* in Lina Kostenko. *Linguistic*, 1(38), 140–154 (in Ukr.).

Stefurak, R.I. (2021). Lexical-semantic contrast is a constitutive element of Bohdan Tomenchuk's poetic text. *Scientific notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Philology. Journalism*, 32(71), 2, 1, 62–65 (in Ukr.). <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.2-1/11>

Tarnashinska, L. (2005). Time in the work of Lina Kostenko as a temporal code of the structure of human experience. *Word and Time*, 6, 42–52 (in Ukr.).

Vysotska, Z.I. (2020). “My love, I am before you...” (Verbal image of love in the poetry of Lina Kostenko). *Culture of the Word*, 92, 101–113 (in Ukr.). <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.8>

Yermolenko, S.Ya. (2007). Language and Ukrainian worldview (pp. 404–422). Kyiv (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya. (2009). Linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture (pp. 187–200). Kyiv (in Ukr.).

LEGEND

Костенко – Kostenko, L. (2024). Three hundred poems. Selected poems. Kyiv (in Ukr.).

Костенко *а* – Kostenko, L.V. (1990). Marusya Churay: historical novel in verse. Kyiv (in Ukr.).

Костенко *б* – Kostenko, L.V. (2011). River of Heraclitus. Kyiv (in Ukr.).

Стаття надійшла до редакції
28.03.2025

Прийнято до друку 23.04.2025

Статтю опубліковано 29.09.2025

Received 28.03.2025

Accepted for publication

23.04.2025

Published on 29.09.2025

Nadiia Bobukh

**“THE NIGHTS WERE BRIGHTENING,
THE DAYS WERE DARKENING”
(CONTRASTS IN THE SPEECH OF LINA KOSTENKO)**

The article examines semantically opposed lexemes recorded in Lina Kostenko’s poetic dictionary. There were characterized the most representative oppositions, semantically opposed components of which are correlated with temporal concepts: *day – night, daytime – night, yesterday – tomorrow, yesterday – today, today – tomorrow, yesterday’s – tomorrow’s*, etc. The axiologically marked nomenclatures of human feelings productive in the poetess’s language creation are analyzed: *love – hate; joy – sadness, longing; happiness – trouble; cheerful – sad; laugh – cry, sob; happy – unhappy*, etc. They represent polar feelings, emotions and the state of mind for the lyrical hero.

It was found that entire poetic passages are often built on lexical oppositions, in which a holistic contrasting image is conveyed with the help of partial oppositions.

It is emphasized that a characteristic feature of Lina Kostenko’s idiosyncrasy is the widespread use of oxymoronic syntagms as a means of individualizing the artistic narrative in order to express mental state of the character and the contradictory essence of the described phenomena.

It is emphasized that the expressiveness of linguistic contrast in Lina Kostenko’s poetic vocabulary is enhanced by the following syntactic-stylistic constructions: parcellation, combination of opposites, opposition of opposites, negation of opposites, identification of depicted contrasting phenomena. It is noted that the use of double oppositions in the titles (initial lines) of poems is indicative for Lina Kostenko’s poetic idiolect.

Key words: antithesis, emotive antonymic lexemes, idiolect, individual-authorial metaphor, opposition, oxymoronic syntagm, temporal relations.